Розділ 15

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ ГАЛУЗІ

§ 1. Теоретико-правові аспекти правового регулювання охорони та використання природних ресурсів в енергетичній сфері

Потреба докладного наукового аналізу питання, окресленого цією тематикою, зумовлена наступним. В останні десятиліття спостерігається зростання обсягів видобутку і споживання природних ресурсів, що може призвести до зростання екологічних, енергетичних, сировинних, а також економічних загроз у світі, виникнення геополітичних конфліктів щодо панування над природними ресурсами. З огляду на це пояснюється важливість ролі раціонального використання, збереження і відновлення (відтворення) природних ресурсів, а також досягнення екологічної рівноваги, яка б забезпечувала безпечне довкілля для теперішніх і майбутніх поколінь.

Сучасний етап розвитку цивілізації пов'язаний із задоволенням постійно зростаючих потреб суспільства та рівня якості життя населення. Це призводить до різкого зростання споживання ресурсів на планеті, у тому числі енергоресурсів. Виснаження та неможливість повноцінного відновлення останніх, використання їх у спосіб, що негативно впливає на навколишнє середовище, а також погіршення глобальної екологічної ситуації змушують людство шукати нові шляхи задоволення своїх енергетичних потреб.

Спостерігаються зміни в підходах до формування енергетичної політики держав на міжнародній арені, зокрема, перевага надається підвищенню енергоефективності і використанню енергії з альтернативних джерел енергії, натомість раніше панівного підходу з викори-

станням викопного палива, вугілля, природного газу тощо, які негативно впливали на навколишнє природне середовище.

Резолюція A/RES/70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», що прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 25.09.2015, у преамбулі визначає на порядку денному план дій для людей, планети та процвітання. Вона спрямована на зміцнення загального світу за умов більшої свободи. Важливим вбачається також визначення однією із цілей «забезпечення доступу всіх людей до прийнятних за ціною, надійних, сталих і сучасних джерел енергії» (Ціль 7)[1].

Важливим є те, що Україною був ратифікований Договір до Енергетичної хартії та Протокол до Енергетичної хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів, а також Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату. Проаналізувавши названі документи, стає очевидним, що охорона та використання природних ресурсів в енергетичній галузі є пріоритетним напрямом, а використання відновлюваних джерел енергії, у свою чергу, є одним із заходів, спрямованих на виконання договірними сторонами своїх зобов'язань. З огляду на вищевикладене енергетичний сектор можна вважати однією з найскладніших проблем сучасного світу, яка вимагає вирішення з акцентом на сталий розвиток.

Треба погодитися з М. В. Красновою, яка зазначала: «…основна увага має бути приділена імплементації положень Енергетичної хартії, інших нормативно-правових актів у сфері енергетики, оскільки для України відкривається унікальна можливість долучитися до вдосконалення правового регулювання енергетики у всіх її аспектах, починаючи з питань торгівлі енергоносіями, квотами на викиди парникових газів, енергетичними інвестиціями, закінчуючи питаннями енергозбереження і охорони довкілля від негативного впливу діяльності відтворювальної енергетики»[2].

[1] Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : резолюція A/RES/70/1, прийнята Ген. Асамблеєю ООН 25 верес. 2015 р. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030_UA.pdf (дата звернення: 11.04.2023).

[2] Краснова М. В. Регулювання відновлювальної енергетики в системі законодавства і права України: науково-методологічні аспекти. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики* : матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10–13 черв. 2021 р.) / відп. ред. Т. Є. Харитонова, Х. А. Григор'єва. Одеса : Гельветика, 2021. С. 68.

У доповіді «Наше спільне майбутнє» Всесвітньої комісії з навколишнього середовища і розвитку описано сталий розвиток «як процес зміни, в якому експлуатація ресурсів, напрямок інвестицій, орієнтація технологічного розвитку та інституційні зміни знаходяться в гармонії та підвищують поточний і майбутній потенціал для задоволення людських потреб і устремлінь». У доповіді Комісія описує проблеми щодо досягнення цих цілей і визнає важливість енергетики в рамках сталого розвитку, присвятивши одну з шести глав цьому виклику. Виходячи з того, що розвиток сильно залежить від довгострокової доступності енергії «в зростаючих кількостях з джерел, які надійні, безпечні та екологічно чисті», Комісія визначає чотири елементи стійкості для використання енергії: достатнє зростання поставок для задоволення потреб людини, заходи енергоефективності та енергозбереження, проблеми охорони здоров'я та охорони навколишнього середовища (на всіх рівнях, від біосфери до місцевого рівня). Після дослідження ресурсів, економічних, екологічних аспектів та аспектів безпеки викопного палива, ядерної енергії, деревного палива та інших відновлюваних джерел енергій і беручи до уваги питання енергоефективності та енергозбереження, Комісія робить висновок, що «шлях до екологічно безпечної і економічно життєздатної енергії, яка підтримуватиме прогрес людства в далекому майбутньому, очевидно, є імперативом»[1].

Угодою про асоціацію між Україною та ЄС від 27.06.2014 були передбачені розвиток і зміцнення співробітництва з питань охорони навколишнього середовища. Наша держава взяла на себе зобов'язання щодо впровадження 29 директив і регламентів ЄС у сфері захисту довкілля. Передбачалося, що це сприятиме реалізації довгострокових цілей сталого розвитку та зеленої економіки завдяки збереженню природних ресурсів, підвищенню економічної та природоохоронної ефективності, інтеграції екологічної політики в інші сфери політики держави, а також підвищенню рівня виробництва завдяки сучасним технологіям. Утім, якщо розглядати ступінь реалізації зазначених декларованих намірів через призму конкретних дієвих результатів, то слід зазначити, що й сьогодні у структурі національної економіки все ще переважають ресурсномісткі та енергоємні галузі із здебільшого негативним впливом на довкілля; безсистемно й повільно запро-

[1] Цит. за: Білоцький С. Формування екологічного погляду на енергетику в рамках міжнародного права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини.* 2014. Вип. 1 (42). С. 66.

ваджуються екологічно безпечні, ресурсо- та енергозберігаючі технології, розвиток відновлюваних джерел енергії та нематеріального природокористування[1]. Для України співпраця в енергетичній сфері з ЄС займає ключове місце з огляду на інвестиційні та технологічні можливості останнього. А з моменту підписання Угоди про асоціацію України з ЄС формування правового регулювання співробітництва в питаннях енергетики стало невід'ємною складовою процесу європейської інтеграції України, і його динаміка зумовлена як загальними інтеграційними процесами, так і економічними та політичними факторами розвитку європейського енергетичного ринку[2].

Основною сучасною тенденцією енергетичної сфери є розвиток відновлюваної енергетики, формування екологічного мислення під загрозою кліматичних змін. Інноваційний розвиток відновлюваної енергетики знаходить свій прояв у розробці та поширенні новітніх технологічних процесів і технологій отримання енергії з відновлюваних джерел, а також її постачання. Освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії визнається одним зі стратегічних напрямів діяльності нашої країни[3].

Оскільки Україна – енергозалежна країна, то в умовах сталого розвитку її першочерговим завданням виступає подолання енергетичної кризи. Саме інновації, пов'язані з високотехнологічним виробництвом, екологозбалансованим використанням природно-ресурсного потенціалу, забезпеченням екологічної безпеки, вжиттям заходів із ресурсозаміщення (на відновлювані джерела енергії), сприяють захисту публічних інтересів держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. З огляду на це при розробці інноваційних засад реформування енергетичної галузі

[1] Бредіхіна В. Л., Кожухова Н. О. Питання державної екологічної політики у сфері раціонального використання та збереження природних ресурсів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 11. С. 328–331. DOI: https://doi.org/10.32782/2524.0374/2021-11/82.

[2] Шульга Є. В. Правове забезпечення енергетичної безпеки в Україні: сучасний стан та перспективи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2019. № 4. С. 69–74. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2019-4-69-74.

[3] Правове забезпечення адаптації інвестиційної моделі розвитку економіки України та ринків фінансових послуг до права Європейського Союзу : монографія / С. В. Глібко, Н. М. Внукова, О. О. Дмитрик та ін. ; за ред. С. В. Глібка, Н. М. Внукової, О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2017. С. 173.

законодавці й науковці орієнтуються на енергоефективність, формування конкурентних енергетичних ринків, диверсифікацію енергопостачання, збільшення в енергетичному балансі частки альтернативних джерел енергії і видів палива[1].

Важливим документом у досліджуваній царині є документ, який окреслює стратегічні орієнтири розвитку паливно-енергетичного комплексу України на період до 2035 р. Цим документом є розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 № 605-р «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року "Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність". У преамбулі документа зазначається, що Україна є і в перспективі прагне залишатися одним із найбільших у континентальній Європі виробником вуглеводнів і надійним транзитером енергоресурсів (у першу чергу природного газу й нафти), забезпечуючи безпечне й надійне постачання енергоресурсів власним споживачам і споживачам суміжних ринків, які мають бути видобуті та доставлені з високим рівнем екологічної та соціальної відповідальності, з докладанням зусиль для дотримання зобов'язань зі скорочення викидів парникових газів. Метою Стратегії є забезпечення потреб суспільства й економіки в паливно-енергетичних ресурсах у технічно надійний, безпечний, економічно ефективний та екологічно прийнятний спосіб для гарантування поліпшення умов життєдіяльності суспільства[2].

Зрозуміти, що собою являє поняття «енергія», можна, звернувшись до Закону України «Про енергетичну ефективність», який визначає поняття енергії, зокрема, так: усі види палива та енергії, які використовуються в національній економіці, у тому числі природний газ, вугілля, нафта, нафтопродукти, скраплений газ, відновлювані джерела енергії, теплова енергія, електрична енергія та будь-які інші форми енергії, визначені у нормативних актах про статистику в галузі енергетики. А паливно-енергетичні ресурси Закон трактує як природні

[1] Гетьман А. П., Анісімова Г. В. Проблеми законодавчого забезпечення державної інноваційної й екологічної політики у сфері використання природно-ресурсного потенціалу України в енергетичній галузі. *Економіко-правові проблеми розвитку та сприяння господарській діяльності в сучасних умовах* : зб. матеріалів круглого столу (м. Харків, 25 трав. 2018 р.) / редкол.: М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, С. В. Глібко. Харків : Право, 2018. С. 159–167.

[2] Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : розпорядж. Каб. Міністрів України від 18.08.2017 № 605-р. *Урядовий кур'єр.* 08.09.2017. № 167.

та перетворені види палива й енергії. Крім того, у ст. 3 державну політику у сфері забезпечення енергетичної ефективності визначає як невід'ємну частину політики у сферах енергетики, економіки, сталого розвитку й охорони навколишнього природного середовища[1].

Необхідно назвати також Закон України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики і комунальних послуг», який наголошує на тому, що в разі застосування будь-якого способу державного регулювання цін порядки (методики) формування, розрахунку та встановлення тарифів повинні забезпечити покриття економічно обґрунтованих витрат, залучення необхідних інвестицій, дотримання екологічних вимог, вимог якості та безпеки, обґрунтованої прибутковості. Такі порядки (методики) повинні сприяти використанню місцевих, відновлюваних та вторинних енергетичних ресурсів, а також сприятливих до навколишнього природного середовища технологій[2].

Однак є певні недоліки, які необхідно допрацювати. Ідеться про проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми з енергоефективності та розвитку відновлюваних джерел енергії на 2022–2026 роки»[3]. У рамках виконання міжнародних зобов'язань Україна як повноправний член Енергетичного співтовариства повинна імплементувати в національне законодавство вимоги базової Директиви Європейського парламенту та Ради 2012/27/ЄС «Про енергетичну ефективність». Ключовою вимогою зазначеної директиви є досягнення національної мети з енергоефективності шляхом реалізації низки політичних і економічних механізмів щодо ефективного використання енергії в секторах кінцевого споживання енергії – житлових і громадських будівлях, промисловості, транспорті тощо.

Немає сумнівів в актуальності забезпечення досягнення енергетичної незалежності України. Цю проблему можна вирішити за допомогою

[1] Про енергетичну ефективність : Закон України від 21.10.2021 № 1818-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2022. № 2. Ст. 8.

[2] Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики і комунальних послуг : Закон України від 22.09.2016 № 1540-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2016. № 51. Ст. 833.

[3] Проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми з енергоефективності та розвитку відновлюваних джерел енергії на 2022–2026 роки». 2020. URL: https://saee.gov.ua/uk/pressroom/3612 (дата звернення: 06.04.2023).

розвитку альтернативної енергетики, зокрема, мова йде про перехід до економіки відновлюваних джерел енергії, впровадження ресурсозберігаючих технологій та екологічно чистого виробництва, інвестиції в розвиток інфраструктури альтернативної енергетики, переробки і використання ресурсів. Для забезпечення поставлених завдань, а також цілеспрямованої діяльності держави з організації та координації діяльності з охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання та відтворення природних ресурсів на перспективу розробляються та реалізуються державні, регіональні та місцеві цільові програми. Порядок розроблення державних цільових екологічних програм визначається Кабінетом Міністрів України. Центральні та місцеві органи виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування при розробленні програм розвитку альтернативних джерел енергії, енергоефективності й енергозбереження залучають до їх підготовки громадськість шляхом оприлюднення проєктів екологічних програм для ознайомлення громадян, підготовки соціальних коментарів і пропозицій щодо запропонованих проєктів, організації програм громадських слухань.

§ 2. Особливості окремих видів джерел енергії

Загальновідомо, що за походженням і природними властивостями виділяють: мінеральні ресурси (корисні копалини), земельні, водні, біологічні (зокрема лісові), агрокліматичні (сонячне тепло, світло, опади), ресурси енергії природних процесів (енергія сонця, вітру, землі), а також рекреаційні (вони поєднують у собі різні види ресурсів). Відповідно до цього до джерел енергії належать енергетичні природні ресурси: а) відтворювані джерела енергії (біопаливо, сонце, вітер, гідроенергетика, енергія приливів і відливів, геотермальна енергія тощо) і б) невідтворювані мінеральні природні ресурси (вугілля, нафта, газ та ін.)[1]. Ціллю нашого дослідження є аналіз першого виду – відновлюваних джерел енергії, про які і піде мова.

[1] Гетьман А. П., Анісімова Г. В. Проблеми законодавчого забезпечення державної інноваційної й екологічної політики у сфері використання природно-ресурсного потенціалу України в енергетичній галузі.

Нині в секторі альтернативної енергетики найбільше об'єктів сонячної енергетики та вітроенергетики. Об'єктів малої гідроенергетики й таких, що виробляють енергію з біомаси та біогазу, було збудовано близько 3 МВт кожного. Динаміка розвитку сонячної електроенергетики є найбільшою серед відновлюваних джерел енергії в Україні. У державі щороку найбільший приріст демонструє саме сонячна енергетика – 36 нових суб'єктів і 47 нових об'єктів електрогенерації. Стрімкий розвиток СЕС в Україні зумовлений відносною простотою реалізації проєктів (порівняно з іншими технологіями відновлюваних джерел енергії), істотним падінням цін на обладнання та короткими строками реалізації проєкту (6 місяців разом із проєктуванням). Вітрова енергетика та динаміка зростання її потужностей останніми роками була незначною. Оскільки ВЕС потребують досить великих капіталовкладень і відносно багато часу на реалізацію проєкту (2–3 роки), досить складно розвивати проєкти в умовах економічного спаду та низької інвестиційної привабливості України останніми роками. Встановлені потужності в секторі малої гідроенергетики зростають невеликими темпами – за 4 роки було введено в експлуатацію 17 МВт. З огляду на зменшення рівня води в річках виробництво електроенергії малими ГЕС скоротилося за останні роки. Проте протягом останніх років проєкти з біомаси майже не реалізовувались, і в секторі було введено тільки одну електростанцію. В ефективності виробництва електроенергії станціями на біогазі спостерігається значне зростання[1].

У цілому спеціальне законодавство розроблене за такими напрямами: 1) альтернативні види палива; 2) когенерація; 3) біоенергетика; 4) вітроенергетика; 5) вироблення енергії приватними домогосподарствами[2].

Альтернативні джерела енергії визначено на законодавчому рівні енергоносіями поряд з іншими, такими як органічне паливо, електроенергія тощо[3]. Одним із принципів державної політики у сфері альтернативних видів палива визначено зменшення негативного впливу на стан довкілля за рахунок використання як сировини для виробництва

[1] Караханян К. М. Тенденції розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики в Україні. *Juris Europensis Scientia.* 2020. Вип. 4. С. 90–95.

[2] Кузьмина М. М. Систематизація законодавства у сфері відновлювальної енергетики. *Економічна теорія та право.* 2016. №2 (25). С. 122–132.

[3] Про теплопостачання : Закон України від 02.06.2005 №2633-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2005. №28. Ст. 373.

альтернативних видів палива відходів різного роду діяльності, додержання екологічної безпеки виробництва (видобутку), транспортування, зберігання та споживання альтернативних видів палива[1].

Крім того, встановлені організаційно-економічні заходи щодо стимулювання виробництва (видобутку) і споживання альтернативних видів палива включають застосування у сфері альтернативних видів палива економічних важелів і стимулів, передбачених законодавством України для підприємств, установ, організацій і громадян, діяльність яких пов'язана з розробками і впровадженням маловідхідних ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій у процесі використання нетрадиційних та відновлюваних джерел і видів енергії, у тому числі викидів та скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище в процесі виробництва альтернативних видів палива[2].

На законодавчому рівні також врегульовано питання розташування об'єктів альтернативної енергетики. Зокрема, Законом України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» на землях промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення можуть розміщуватися об'єкти альтернативної енергетики, що використовують відновлювані джерела енергії (енергія сонячна, вітрова, аеротермальна, геотермальна, гідротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів), незалежно від цільового призначення таких земельних ділянок[3].

Альтернативні джерела енергії мають скласти основу природноресурсного потенціалу, що стане вирішальним чинником у формуванні «зеленої» економіки та забезпеченні сталого розвитку. Основним напрямом використання альтернативних (відновлюваних) джерел енергії в Україні є сонячна енергія. За офіційними даними НЕК «Укренерго», сонячна енергетика залишається першою в країні технологією за встановленою потужністю серед відновлюваних джерел енергії.

[1] Про альтернативні види палива : Закон України від 14.01.2000 № 1391-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14 (дата звернення: 12.04.2023).

[2] Там само..

[3] Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів : Закон України від 09.07.2010 № 2480-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2011. № 1. Ст. 1.

Основною перевагою використання енергії Сонця є її невичерпність і екологічна чистота, що сприяє поліпшенню екологічного стану і не призводить до зміни енергетичного балансу на планеті. Також при використанні сонячної енергії відпадає необхідність у її видобуванні, переробці, збагаченні та транспортуванні палива, знімається проблема утилізації або захоронення шкідливих відходів традиційних енергетичних виробництв[1].

Ще одним вагомим відновлюваним джерелом енергії можна назвати водень. Його можна використовувати як засіб накопичення зайвої електроенергії, виробленої з відновлюваних носіїв, коли її наявність перевищує попит. Так, наприклад, за допомогою водню здійснюють акумулювання та зберігання енергії, яка через певні обставини не споживається в повному обсязі. Натомість її переробляють на водень, який можна зберігати роками в соляних печерах чи газових сховищах, як наразі зберігається природний газ. А коли енергії з відновлюваних джерел недостатньо, використовується цей водень або для виробництва електроенергії, або як газ[2].

Сутність Європейської водневої стратегії для кліматично нейтральної Європи, оприлюдненої 08.07.2020, полягає в тому, що забезпечення енергоефективності на виробництві та у споживанні, а також досягнення декарбонізації останніх пов'язують із збільшенням використання водню в різних секторах, включаючи енергетику. В планах – заміна вуглецевих носіїв енергії і до 2050 р. перетворення Європи на перший континент, де викиди парникових газів в атмосферу не перевищуватимуть того обсягу, який поглинає екосистема[3].

У свою чергу, біоенергетика, у загальному вигляді, представляє собою галузь електроенергетики, основану на використанні біопалива, яке виробляють із біомаси, до якої відносять усю рослинну й вироблену тваринами субстанцію, залишки лісового господарства та технологічно пов'язаних із ним галузей промисловості, а також органічну

[1] Чумаченко І. Є. Питання правового забезпечення використання сонячної енергії в Україні. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України* : тези доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (онлайн/офлайн формат) (м. Київ, 26 листоп. 2021 р.) / за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ : Друк. «Друкарик», 2021. С. 266–269.

[2] Караханян К. М., Заверюха М. М. Міжнародно-правові аспекти розвитку воднева енергетики та місце України в цьому процесі. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2022. Вип. 5. С. 72–76. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.5.12.

[3] Там само.

частину промислових і побутових відходів. При використанні біомаси в енергетичних цілях для виробництва тепла, електроенергії і палива розрізняють енергетичні рослини й органічні відходи[1].

В енергетичному секторі України, за попередніми експертними оцінками, частка відновлюваних джерел енергії у 2050 р. може досягти 65%, з яких більше половини – за рахунок біоенергетики. Саме біоенергетика, на думку К. М. Караханян, робить значний внесок у декарбонізацію енергетики і скорочення викидів парникових газів, що є особливо актуальним у зв'язку з проблемою глобального потепління та зміни клімату. Екологічні проблеми, з якими стикається сьогодні світ, є тим явищем, осторонь якого не може бути жоден. Теперішньому поколінню випав шанс трансформувати світову економіку, зробивши її кліматично нейтральною[2].

На специфіку правових механізмів стимулювання використання біопалива перед іншими видами альтернативного палива буде впливати те, що регламентація його виробництва здійснюється переважно аграрним законодавством як сільськогосподарської діяльності. Виробництво ж інших видів альтернативного палива успішно регулюється господарським, природоресурсним, екологічним законодавством. Найбільш поширеними правовими механізмами стимулювання розвитку біоенергетики в Україні є: «зелений» тариф; надбавка до «зеленого» тарифу, аукціонні ціни за дотримання рівня використання обладнання українського виробництва; податкові пільги (звільнення від податку на додану вартість), митні пільги (звільнення від оподаткування митом), а також компенсація відсотків за кредитами (кредитні субсидії) та лізингових платежів[3].

---

[1] Караханян К. М. Розвиток біоенергетики в Україні: питання правового регулювання. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2021. № 5. URL: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-5-7266.

[2] Караханян К. М. Правові засади діяльності громадських організацій в сфері біоенергетики. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики* : матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10–13 черв. 2021 р.) / відп. ред. Т. Є. Харитонова, Х. А. Григор'єва. Одеса : Гельветика, 2021. С. 167.

[3] Платонова Є. О. Правові механізми державної підтримки біоенергетики в Україні. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики* : матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10–13 черв. 2021 р.) / відп. ред. Т. Є. Харитонова, Х. А. Григор'єва. Одеса : Гельветика, 2021. С. 229.

У ст. 66 ВК України[1] закріплено особливості спеціального водокористування та користування водними об'єктами для промислових і гідроенергетичних потреб, встановлюючи, зокрема, що під час користування водними об'єктами для промислових потреб водокористувачі зобов'язані дотримуватися встановлених умов спеціального водокористування, екологічних вимог, а також вживати заходів щодо зменшення витрат води (особливо питної) і припинення скидання забруднених зворотних вод шляхом удосконалення виробничих технологій, схем водопостачання та очищення стічних вод. Гідроенергетичні підприємства зобов'язані дотримуватися режимів накопичення та спрацювання запасів води, режимів коливань рівня у верхньому і нижньому б'єфах та пропускання води через гідровузли з урахуванням підтримання рівня води, необхідного для збереження гарантованих габаритів суднового ходу, безперебійного судноплавства та пропуску суден через судноплавні шлюзи, а також пропуску риби до місць нересту відповідно до проєктів рибопропускних споруд згідно із встановленими відповідно до законодавства режимами роботи штучних водних об'єктів і водогосподарських систем з урахуванням прогнозу водності, екологічних вимог та інтересів усіх водокористувачів. Гідроенергетичні підприємства, що експлуатують гідровузли, зобов'язані завчасно інформувати центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері внутрішнього водного транспорту, про прогнозовану тимчасову неможливість забезпечення необхідного рівня води.

Важливо згадати також про Програму розвитку гідроенергетики на період до 2026 року, яку було прийнято 13.07.2016. Метою Програми є забезпечення енергетичної безпеки держави шляхом ефективного розвитку гідроенергетики з максимальним використанням економічно ефективного гідроенергетичного потенціалу, вдосконалення управління об'єктами гідроенергетики, підвищення рівня їх безпеки, збільшення регулюючих маневрових потужностей гідроелектростанцій і гідроакумулюючих електростанцій для підвищення стійкості та надійності роботи об'єднаної енергетичної системи України та інтеграції її в європейську енергетичну систему, зменшення обсягу споживання орга-

[1] Водний кодекс України : Закон України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр (дата звернення: 12.04.2023).

нічних паливних ресурсів і техногенного навантаження на навколишнє природне середовище[1].

Порівняно з іншими альтернативними джерелами мала гідроенергетика має низку суттєвих переваг, до яких належить: технологічна освоєність одержання електроенергії; гарантійність потужності; менша залежність від природних умов, ніж для інших нетрадиційних джерел, що забезпечує більшу надійність процесу виробництва енергії; невисока собівартість отриманої електроенергії; конкурентоспроможність; мінімальний рівень викидів в атмосферу шкідливих речовин. Спорудження малих ГЕС теоретично може вирішити проблему повеней за рахунок використання їхніх гідроспоруд як протипаводкового захисту[2].

Недостатньо приділяється уваги проєктам відновлюваної енергетики на регіональному рівні. Так, характерною особливістю розвитку світової відновлюваної енергетики за останні роки є зростання ролі та активності адміністрацій міст, муніципалітетів та місцевих органів влади в просуванні проєктів. Політику й різноманітні програми, а також інструменти підтримання відновлюваних джерел енергії застосовують сотні міст і селищ в усьому світі, вони спрямовані на споживачів енергії через системи «зелених» закупівель і «зелених» сертифікатів, нормативів «зеленого будівництва». Зокрема, в Іспанії 70 міст ввели вимоги щодо використання теплових сонячних колекторів у новому будівництві. Регіональні енергетичні й енергозберігаючі програми повинні передбачати максимально ефективне використання природних ресурсів регіону, спеціальні засоби підтримки суб'єктів господарювання відновлюваної енергетики[3].

Україна має певний потенціал розвитку геотермальної енергетики. Це зумовлено термогеологічними особливостями рельєфу й особливостями геотермальних ресурсів країни. Проте на даний час в Україні наукові, геологорозвідувальні та практичні роботи зосереджені тільки на геотермальних ресурсах, які представлені термальними водами.

[1] Програма розвитку гідроенергетики на період до 2026 року : схвал. розпорядж. Каб. Міністрів України від 13.07.2016 № 552-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2016-р (дата звернення: 12.04.2023).

[2] Рудь Ю. М. Правове регулювання енергозбереження у сільському господарстві України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2015. С. 10.

[3] Правове забезпечення адаптації інвестиційної моделі розвитку економіки України та ринків фінансових послуг до права Європейського Союзу / С. В. Глібко, Н. М. Внукова, О. О. Дмитрик та ін. ; за ред. С. В. Глібка, Н. М. Внукової, О. О. Дмитрик. С. 175.

За різними оцінками, економічно доцільний енергетичний ресурс термальних вод України становить до 8,4 млн тон нафтового еквіваленту на рік. В Україні є достатньо геотермальних родовищ з високим температурним потенціалом (120–180 °С), що дає змогу використовувати геотермальне тепло для виробництва електроенергії. Великі запаси термальних вод виявлено на території Чернігівської, Полтавської, Харківської, Луганської та Сумської областей. Сотні свердловин, які виявили термальну воду й перебувають у консервації, можуть бути відновлені для їх подальшої експлуатації як системи видобування геотермального тепла. Під час розрахунку кількості можливих обсягів споживання низькотемпературних геотермальних ресурсів у геокліматичних умовах різних регіонів України необхідно врахувати, що інтенсивна їх експлуатація може призвести до зниження температури ґрунтового масиву та їх швидкого виснаження. Необхідно підтримувати такий рівень використання геотермальної енергії, який дозволив би експлуатувати джерело енергетичних ресурсів без шкоди для навколишнього природного середовища. Для кожного регіону України існує певна максимальна інтенсивність видобування геотермальної енергії, яку можна підтримувати тривалий час[1].

Україна має значний потенціал розвитку вітроенергетики. Найбільш перспективними для її розвитку є південні та південно-східні регіони країни, де середня швидкість вітру на висоті осі ротора сучасних вітрових електроустановок сягає від 7 метрів за секунду і вище. Проте цей потенціал сьогодні майже не використовується. На початок 2014 р. в Україні діють вітроелектростанції загальною встановленою потужністю близько 340 МВт.

Водночас потенційна економічно доцільна встановлена потужність вітроенергетики в Україні досягає 15 ГВт. Однак для будівництва вітроелектростанцій такої потужності необхідно понад 200 млрд грн інвестицій[2].

Світовий досвід упровадження технологій вітрової та сонячної енергетики малої потужності, що можуть бути використані для підвищення енергетичної автономії агропромислових підприємств, свідчить про те, що до основних переваг використання в агропромисловому

[1] Про Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року : розпорядж. Каб. Міністрів України від 01.10 2014 № 902-р. *Офіційний вісник України.* 2014. № 81 Ст. 48.

[2] Там само.

комплексі вітрових установок (ВЕС), сонячних електростанцій (СЕС) та геліоколекторів для нагріву води (ГКВ) належать: зниження екологічного навантаження на довкілля порівняно з традиційними способами отримання електричної енергії за рахунок уникнення викидів шкідливих речовин (діоксиду сірки, оксидів азоту, пилу, парникових газів), а також майже повної відсутності відходів; стабільність і прогнозованість витрат на 1 кВт-год електроенергії незалежно від зовнішніх макроекономічних чинників і геополітичної ситуації у світі; вітровий потік та енергія сонячного випромінювання є невичерпними, на відміну від традиційних джерел вироблення електричної енергії; повна автономність вітрогенераторів і геліоколекторів, що виключає необхідність використання інших джерел енергії для забезпечення їхнього функціонування; висока ергономічність, що зумовлена незначною трудомісткістю монтажних робіт і обслуговування обладнання малої потужності, компактність площі розміщення вітрових енергетичних установок, можливість установлення сонячних панелей та геліоколекторів на поверхнях, що не використовуються для виробничих цілей (дахи будівель і споруд, земельні ділянки, не придатні для здійснення господарської діяльності, тощо)[1].

Однак необхідно відмітити й певні шкідливі наслідки альтернативних джерел. Наприклад, як зазначає І. І. Каракаш, негативним екологічним впливом характеризується гідроенергетика. Будівництво гідровузлів на Дніпрі призвело до затоплення великих земельних площ. Водосховища підвищили рівень навколишніх ґрунтових вод, стали причиною інтенсивного руйнування крутих берегів. Безпека атомних станцій є серйозною проблемою для держави, оскільки катастрофа на Чорнобильській АЕС перетворила значну територію в зону екологічного лиха[2].

Звісно це не єдина проблема, яка виникає на шляху до впровадження альтернативних джерел енергії. Вітрова енергетика також має свої негативні риси, починаючи з будування шляхів і закінчуючи рівнем шуму, який негативно впливає на довкілля і населення; сонячна енер-

[1] Калетнік Г. М. Перспективи підвищення енергетичної автономії підприємств АПК в рамках виконання енергетичної стратегії України. *Вісник аграрної науки Причорномор'я.* 2019. Вип. 4. С. 92. DOI: https://doi.org/10.31521/2313-092X/2019-4(104)-10.

[2] Екологічне право України : курс лекцій / за ред. І. І. Каракаша ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2020. С. 191.

гія хоча і вважається екологічно чистою, що сприяє поліпшенню екологічного стану і не призводить до зміни енергетичного балансу на планеті, однак згодом постає проблема з утилізацією сонячних панелей, що мають певний термін своєї діяльності.

Однак треба погодитися з А. П. Гетьманом, який зазначає, що планета Земля вимагає «інвестицій» для підтримки здорової екосистеми та забезпечення довгострокового й сталого економічного зростання. Майбутні покоління залежать від вкладу сьогодні. Відмова від інвестицій у потрібний час може в результаті вивести з бізнесу цілі регіони та, зрештою, саму цивілізацію[1]. А для цього потрібно шукати шляхи вирішення вже сьогодні, і альтернативна енергетика є, беззаперечно, одним із таких шляхів. Звісно, Україна зараз стоїть тільки на початку цього шляху, однак оновлення екологічного законодавства є доволі динамічним, а тому є всі шанси в найближчому майбутньому подолати проблеми, що постають у даній царині.

§ 3. Аналіз нормативно-правового забезпечення радіаційної безпеки при використанні ядерної енергії

Правові питання радіаційної безпеки висвітлюються в багатьох наукових працях відомих фахівців різних галузей права, у тому числі і екологічного. Так, проблеми формування та становлення ядерного права на дисертаційному рівні досліджено Г. І. Балюк (2000 р.)[2]; організаційно-правові аспекти контролю у галузі ядерної та радіаційної безпеки стали ядром наукового пошуку А. Л. Деркача (2007 р.)[3]; обґрунтувала на дисертаційному рівні правові засади забезпечення радіаційної безпеки за законодавством України О. В. Сушик (2009 р.)[4];

[1] Гетьман А. П., Лозо В. И. Правовые проблемы экологической политики Европейского Союза и Украины : монография. Харьков : Право, 2014. С. 36.

[2] Балюк Г. І. Проблеми формування та становлення ядерного права України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01, 12.00.06. Київ, 2000. 270 с.

[3] Деркач А. Л. Організаційно-правові аспекти контролю у галузі ядерної та радіаційної безпеки : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 213 с.

[4] Сушик О. В. Правові засади забезпечення радіаційної безпеки за законодавством України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2009. 223 с.

конституційні засади забезпечення права людини на ядерну безпеку в Україні розкрив у своїй дисертації Р. О. Коцюбра (2010 р.)[1]; питанню правового забезпечення енергозбереження присвятила свою наукову працю Г. Д. Джумагельдієва (2011 р.)[2]; О. Ю. Кронда у 2012 р.[3] захистила кандидатську дисертацію на тему «Правове регулювання поводження з радіоактивними відходами». Крім того, були також роботи, у сфері енергетики, такі як «Державне регулювання у сфері енергетики України: адміністративно-правовий аспект» (2015 р.)[4]; «Міжнародно-правове регулювання у сфері екологічно орієнтованої енергетики» (2015 р.)[5] тощо.

Однак, незважаючи на увагу з боку науковців до зазначеної проблематики, а також беручи до уваги плинність часу й динамічний розвиток сучасних викликів і загроз, що постають кожен день, у тому числі спричинених воєнними діями на території нашої країни, вважаємо вкрай актуальним дослідження радіаційної безпеки при використанні ядерної енергії в контексті нормативно-правового забезпечення.

Радіаційна безпека відповідно до чинного законодавства України є дотриманням допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами та правилами з безпеки[6].

Невід'ємною складовою системи радіаційної безпеки є діяльність у рамках міжнародних організацій, наприклад, ООН, Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), Групи ядерних постачальників та ін. МАГАТЕ є міжнародною міжурядовою організацією науково-технічного спрямування, створеною в 1957 р. відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН. Станом на березень 2022 р. до складу Агентства входять 175 країн-учасниць. МАГАТЕ входить до загальної

[1] Коцюба Р. О. Конституційні засади забезпечення права людини на ядерну безпеку в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2010. 206 с.

[2] Джумагельдиева Г. Д. Правовое обеспечение энергосбережения : монография. Донецк : Юго-Восток, 2011. 374 с.

[3] Кронда О. Ю. Правове регулювання поводження з радіоактивними відходами : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2012. 206 с.

[4] Ващенко Ю. В. Державне регулювання у сфері енергетики України: адміністративно-правовий аспект : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 488 с.

[5] Білоцький С. Д. Міжнародно-правове регулювання у сфері екологічно орієнтованої енергетики : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2015. 765 с.

[6] Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995 № 9/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1995. № 12. Ст. 81.

системи міжнародних організацій ООН, відносини якого з ООН базуються на окремій угоді від 1959 р. Група ядерних постачальників є групою країн – постачальників ядерних матеріалів, обладнання та технологій, діяльність якої спрямована на сприяння нерозповсюдженню ядерної зброї шляхом реалізації керівних принципів ядерного експорту й експорту, який має відношення до ядерної сфери[1].

Основними принципами забезпечення радіаційної безпеки є такі: принцип нормування (обмеження допустимих рівнів індивідуальних доз опромінення громадян від усіх джерел іонізуючих випромінювань); принцип обґрунтування (заборона (обмеження) всіх видів діяльності, пов'язаних з використанням джерел іонізуючих випромінювань, при яких одержана для людини і суспільства користь не перевищує ризику ймовірної шкоди, заподіяної додатковим до природного радіаційного фону опроміненням); принцип оптимізації (підтримка на допустимо низькому й можливому рівні, з урахуванням економічних і соціальних факторів, індивідуальних доз опромінення і кількості опромінених осіб при використанні джерела іонізуючого випромінювання)[2].

Завдання ядерного законодавства визначено у ст. 3 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», зокрема: правове регулювання суспільних відносин під час здійснення всіх видів діяльності у сфері використання ядерної енергії; створення правових засад системи управління у сфері використання ядерної енергії і системи регулювання безпеки під час використання ядерної енергії; встановлення прав, обов'язків і відповідальності органів державної влади, підприємств, установ і організацій, посадових осіб і персоналу, а також громадян стосовно їх діяльності, пов'язаної з використанням ядерної енергії; визначення основних принципів радіаційного захисту людей та навколишнього природного середовища; забезпечення участі громадян та їх об'єднань у формуванні державної політики у сфері використання ядерної енергії; сприяння подальшому зміцненню міжнародного режиму безпечного використання ядерної енергії[3].

---

[1] Третяк Л., Третяк А. Ядерная энергетика Украины как один из факторов энергетической безопасности Центрально-Восточной Европы. *Wschód Europy = East of Europe.* 2016. Vol. 2, No. 1. P. 166. DOI: https://doi.org/10.17951/we.2016.2.1.163

[2] Правове регулювання екологічної безпеки в Україні : навч. посіб. / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, В. Л. Бредіхіна та ін. Харків : Право, 2012. С. 183.

[3] Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995 № 9/95-ВР.

Як справедливо зазначає О. О. Островська, під ядерною безпекою розуміють не тільки захист від аварій в атомних установках, а й захист від шкідливого впливу радіоактивних речовин та іонізуючих випромінювань. Вимоги ядерної безпеки повинні однаковою мірою стосуватися як умов виробництва палива, енергії, так і переробки, транспортування та зберігання відходів[1].

Ядерна та радіаційна (радіоекологічна) безпека як складова екологічної безпеки забезпечується шляхом реалізації комплексу організаційних, правових, технічних, політичних, економічних, виховних та інших заходів. Зазначені заходи утворюють певний правовий механізм, який складається із системи правових засобів, спрямованих на підтримання встановлених нормами, правилами та стандартами з безпеки допустимих меж радіаційного впливу на людину та навколишнє природне середовище, забезпечення надійного захисту населення і персоналу, який здійснює обслуговування ядерних (атомних) реакторів[2].

Доцільно зазначити, що особливостями правових засад ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки в науковій літературі прийнято розуміти такі: 1) ядерна та радіаційна безпека перебувають у тісному зв'язку, без забезпечення і дотримання вимог ядерної не можна говорити про забезпечення радіаційної безпеки; 2) радіаційна безпека є складовою і передумовою екологічної безпеки; 3) норми, правила і стандарти з ядерної та радіаційної безпеки, дотримання яких обов'язкове, є вимогами, умовами і критеріями забезпечення безпеки при використанні ядерної енергії; 4) забезпечення ядерної та радіаційної безпеки здійснюється і на міжнародному рівні; 5) факт існування ядерного ризику, який є кількісною мірою ядерної небезпеки з урахуванням її наслідків, які завжди пов'язані із заподіянням ядерної шкоди[3].

Що ж стосується використання ядерної енергії, під останньою розуміється сукупність видів діяльності, пов'язаних із використанням ядерних технологій, ядерних матеріалів, джерел іонізуючого випромінювання в науці, виробництві, медицині й інших галузях, а також

[1] Островська О. О. Проблеми ядерної безпеки України. *Проблеми ядерної безпеки сучасного світу і Україна* : зб. наук. пр. / за заг. ред. А. І. Кудряченка ; Держ. установа «Ін-т всесвіт. історії НАН України». Київ : ДУ «Ін-т всесвіт. історії НАН України», 2016. С. 130–138.

[2] Правове регулювання екологічної безпеки в Україні / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, В. Л. Бредіхіна та ін. С. 184.

[3] Там само. С. 182.

із видобуванням уранових руд і поводженням із радіоактивними відходами. Отже, основними об'єктами потенційної ядерної та радіаційної небезпеки є підприємства ядерно-паливного циклу, перш за все атомні електростанції, дослідницькі реактори, підприємства з видобутку й переробки урану, підприємства, які використовують радіаційно небезпечні речовини і технології, а також радіоактивно забруднені внаслідок Чорнобильської катастрофи території[1].

Треба погодитися з тезою П. О. Гвоздика, який наголошує на тому, що існування великої кількості ядерних установок посилює ризик виникнення небезпечних для довкілля ядерних інцидентів та зумовлює потребу у формуванні правових механізмів забезпечення ядерної безпеки. На вирішення цього завдання спрямоване екологічне законодавство в контексті регулювання відносин із забезпечення екологічної безпеки, складовою якої є ядерна безпека[2].

Головним в оптимізації роботи ядерного комплексу й у виведенні його на належний рівень функціонування повинне стати вдосконалення організаційно-правового механізму державного регулювання діяльності на ринку енергетики, визначення цілей, змісту, завдань і правових засобів такого регулювання, врахування важливих особливостей об'єктів, а також системи суб'єктів організаційно-господарських повноважень і оптимальної моделі взаємодії між ними[3].

Що ж стосується законодавчої бази у сфері радіаційної безпеки, треба констатувати, що вона є доволі активною. Так, можна виділити Закони України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»[4], «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії»[5], «Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки»[6], «Про поводження з радіоактивними відхода-

[1] Правове регулювання екологічної безпеки в Україні / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, В. Л. Бредіхіна та ін. С. 182.

[2] Гвоздик П. О. Джерела екологічного права та ядерна безпека. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2013. № 1. С. 44–49.

[3] Правове забезпечення адаптації інвестиційної моделі розвитку економіки України та ринків фінансових послуг до права Європейського Союзу / С. В. Глібко, Н. М. Внукова, О. О. Дмитрик та ін. ; за ред. С. В. Глібка, Н. М. Внукової, О. О. Дмитрик. С. 163.

[4] Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995 № 9/95-ВР.

[5] Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії : Закон України від 11.01.2000 № 1370-XIV. *Відомості Верховної Ради України.* 2000. № 9. Ст. 68.

[6] Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки : Закон України від 24.06.2004 № 1868-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2004. № 46. Ст. 511.

ми»[1], «Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення»[2], «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення»[3], «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання»[4] тощо.

Для повноти викладення матеріалу вважаємо доцільним розглянути їх детальніше. Так, відповідно до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» визначено основні принципи радіаційного захисту під час використання ядерної енергії, зокрема: не може бути дозволена жодна діяльність, пов'язана з іонізуючим випромінюванням, якщо кінцева вигода від такої діяльності не перевищує заподіяної нею шкоди; величина індивідуальних доз, кількість осіб, які опромінюються, та ймовірність опромінення від будь-якого з видів іонізуючого випромінювання повинні бути найнижчими з тих, що їх можна практично досягти, враховуючи економічні і соціальні фактори; опромінення окремих осіб від усіх джерел та видів діяльності у підсумку не повинно перевищувати встановлених дозових меж[5].

Важливу роль у даній царині відіграє Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами», який у свою чергу надає нам розуміння, що собою являє радіаційна безпека під час поводження з радіоактивними відходами, зокрема, це неперевищення допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами та правилами з безпеки, а також обмеження міграції радіонуклідів у навколишнє природне

[1] Про поводження з радіоактивними відходами : Закон України від 30.06.1995 № 255/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1995. № 27. Ст. 198.

[2] Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення : Закон України від 08.09.2005 № 2861-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2005. № 51. Ст. 555.

[3] Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення : Закон України від 13.12.2001 № 2893-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2002. № 14. Ст. 96.

[4] Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання : Закон України від 19.10.2000 № 2064-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 1. Ст. 1.

[5] Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995 № 9/95-ВР.

середовище. Виділяються такі класи радіоактивних відходів: дуже низькоактивні, низькоактивні, середньоактивні, високоактивні[1].

Закон України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» визначає правові й організаційні засади дозвільної діяльності у сфері використання ядерної енергії, а також загальні положення регулювання суспільних відносин, що виникають під час її провадження, як виняток із загальних положень, установлених Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності». Надає визначення діяльності у сфері використання ядерної енергії, зокрема, визначаючи останню як діяльність, у процесі якої використовуються додаткові джерела іонізуючого випромінювання, дія зазначеного випромінювання поширюється на додаткові групи людей або змінюється система напрямів випромінювання від існуючих джерел, у зв'язку з чим підвищується доза чи ймовірність опромінювання людей або кількість людей, які опромінюються. У свою чергу, ст. 4 цього Закону встановлює мету дозвільної діяльності у сфері використання ядерної енергії, якою є забезпечення використання тільки тих ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання, об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, уранових об'єктів, рівень ядерної та радіаційної безпеки яких визнано таким, що відповідає міжнародно визнаним вимогам на основі всебічної оцінки всіх факторів, які впливають на безпеку, включаючи забезпечення фізичного захисту[2].

Важливо також зазначити, що правові й організаційні засади фінансового забезпечення діяльності з припинення експлуатації та зняття з експлуатації ядерних установок, а також фінансове забезпечення діяльності з припинення експлуатації та зняття з експлуатації ядерної установки визначено в Законі України «Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки»[3]. Крім того, Закон України «Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення»

[1] Про поводження з радіоактивними відходами : Закон України від 30.06.1995 № 255/95-ВР.

[2] Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії : Закон України від 11.01.2000 № 1370-XIV.

[3] Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки : Закон України від 24.06.2004 № 1868-IV.

установлює загальні правові засади прийняття рішень щодо питань, зазначених у його назві. У ст. 1 Закону встановлено перелік ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення. Ними є: атомні електричні станції; атомні станції теплопостачання; дослідницькі ядерні реактори; сховища, призначені для зберігання відпрацьованого ядерного палива або високоактивних радіоактивних відходів з проєктним строком зберігання понад 30 років (крім установок, включених до технологічного циклу ядерної установки); геологічні сховища для захоронення радіоактивних відходів та/або відпрацьованого ядерного палива[1].

Наступний нормативно-правовий акт – Закон України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» – визначає основні засади діяльності фізичних і юридичних осіб із фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання. Фізичний захист ядерних матеріалів, ядерних установок, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання спрямований на захист інтересів національної безпеки, попередження та припинення диверсій, крадіжки або будь-якого іншого незаконного вилучення ядерного матеріалу, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, а також зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Цілями фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання є: створення умов, спрямованих на мінімізацію можливості вчинення диверсії, крадіжки або будь-якого іншого неправомірного вилучення радіоактивних матеріалів та зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї; сприяння здійсненню заходів із розшуку й повернення зниклих ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання та зведення до мінімуму радіологічних наслідків диверсії (ст. 2)[2].

[1] Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення : Закон України від 08.09.2005 № 2861-IV.

[2] Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання : Закон України від 19.10.2000 № 2064-III.

Питання щодо відповідальності за ядерну шкоду врегульовує Закон України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення». Цим Законом регулюються відносини щодо цивільної відповідальності за ядерну шкоду, заподіяну ядерним інцидентом, та фінансового забезпечення такої відповідальності. До відносин, не врегульованих законом, застосовуються норми цивільного, ядерного, цивільно-процесуального й іншого законодавства України[1].

Дослідивши нормативну базу окресленого нами питання, беручи до уваги загрози, що постають кожного дня, будучи викликаними воєнними діями, направленими на енергосистему нашої країни, у тому числі об'єкти критичної інфраструктури, а також погрозами країни-агресора застосувати ядерну зброю, можна побачити, що законодавство України видається дещо застарілим, незважаючи на те, що були спроби внесення відповідних змін і доповнень. З огляду на це й інші об'єктивні чинники вбачається необхідним оновлення нормативно-правової бази забезпечення радіаційної безпеки з можливістю подальшої кодифікації в зазначеній царині.

§ 4. Теоретичні засади формування і реалізації альтернативних джерел енергії як об'єкта еколого-правової охорони

Відповідно до чинного законодавства під альтернативними джерелами енергії слід розуміти відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, і вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний гази, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів[2].

З метою посилення глобальної боротьби із загрозою зміни клімату задля стримування підвищення температури на планеті до рівня сут-

[1] Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення : Закон України від 13.12.2001 № 2893-III.

[2] Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20.02.2003 № 555-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15 (дата звернення: 12.04.2023).

тєво меншого, ніж на 2 градуси Цельсія, у порівнянні з доіндустріальними рівнями, у рамках Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (UNFCCC) щодо регулювання заходів зі зменшення викидів діоксиду вуглецю, 04.11.2016 набула чинності Паризька угода, яка ратифікована Україною 14.07.2016. Паризька угода передбачає, що зобов'язання зі скорочення шкідливих викидів в атмосферу беруть на себе всі держави, незалежно від ступеня їх економічного розвитку. Одним із ключових елементів забезпечення скорочення викидів двоокису вуглецю є реалізація заходів з енергоефективності у всіх секторах споживання енергії, а також стимулювання використання відновлюваних джерел енергії, що дозволить суттєво зменшити використання вуглецеємних видів палива[1].

Відповідно до Закону України від 05.12.2017 «Про приєднання України до Статуту Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA)» поняття «відновлювана енергія» трактується так: всі види енергії, отримані з відновлюваних джерел екологічно раціональним способом та які, inter alia, охоплюють: 1) біоенергію; 2) геотермальну енергію; 3) гідроелектроенергію; 4) енергію океану, у тому числі, inter alia, енергію припливів і відливів, енергію хвиль і теплову енергію океану; 5) сонячну енергію, а також 6) енергію вітру (ст. III)[2]. Участь України в IRENA сприятиме доступу нашої країни до пільгових кредитів і отриманню рекомендацій щодо вдосконалення законодавства в галузі відновлюваної енергетики, віднайденню і введенню надсучасних технологій використання відновлюваної енергії. А це, по-перше, дозволить скоротити концентрацію парникових газів в атмосфері, стабілізувати кліматичну систему й, урешті-решт, забезпечить сталий, безпечний і м'який перехід до розвитку екологічно нешкідливих виробництв; по-друге, стимулюватиме стале економічне зростання; по-третє, дасть змогу провести децентралізацію доступу до енергії; по-четверте, зменшить ризик негативних наслідків для здоров'я, до яких може привести використання викопних видів палива та нераціональне використання традиційної біомаси тощо. Отже, приєднання до Статуту – це черговий крок до отримання чи-

[1] Проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми з енергоефективності та розвитку відновлюваних джерел енергії на 2022–2026 роки».

[2] Про приєднання України до Статуту Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA) : Закон України від 05.12.2017 № 2222-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-19 (дата звернення: 06.04.2023).

стої, безпечної енергії, завдяки цьому вдасться зменшити залежність економіки України від імпорту традиційних енергоносіїв і підвищити ефективність споживання паливноенергетичних ресурсів. Як бачимо, використання відновлюваних джерел енергії є об'єктивною необхідністю для України[1].

У спеціалізованій науковій літературі є певні суперечності стосовно віднесення енергетичної сфери, у тому числі альтернативних джерел енергії, до об'єкта еколого-правової охорони. Для підтримки даної тези наведемо наступні позиції. Так, Л. О. Бондар, вважає, що правові норми, які регулюють суспільні відносини у сфері використання альтернативних джерел енергії, сформували новий правовий інститут у складі природоресурсного права. Свій підхід науковець обґрунтовує тим, що сонячна радіація, енергія вітру, морських хвиль, припливів і відпливів, тепло геотермальних вод, землі, сила току річок, енергія біомаси, землетрусів та інші нетрадиційні джерела енергії є особливими природними ресурсами, що не мають речовинної природи, натомість їх природа здебільшого енергетична[2].

У межах інституту правового регулювання використання відновлюваних джерел енергії, на думку О. Б. Кишко-Єрлі, можна виділити окремі субінститути, що складаються з правових норм, якими встановлюються особливості використання кожного виду відновлюваних джерел енергії. Таким чином, правові норми, які регулюють суспільні відносини з використання відновлюваних джерел енергії (як одного з видів природних ресурсів), складають окремий інститут природоресурсного права. Головним завданням цього інституту є забезпечити цільне, комплексне регулювання відповідних суспільних відносин. У межах цього інституту слід виділити окремі субінститути права з правового регулювання використання кожного окремого виду відновлюваних джерел енергії[3].

---

[1] Гетьман А. П., Анісімова Г. В. Правові засади використання та охорони природно-ресурсного потенціалу України в аспекті державної інноваційної й екологічної політики. *Правові основи здійснення господарської діяльності в інноваційному суспільстві* : монографія / за ред. А. П. Гетьмана, С. В. Глібка, О. О. Дмитрик, Г. В. Анісімової. Харків : Право, 2018. Підрозд. 3.1. С. 285. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/Dmytryk_2018/Dmytryk_2018_15.pdf (дата звернення: 06.04.2023).

[2] Природоресурсне право України : навч. посіб. / за ред. І. І. Каракаша. Київ : Ісина, 2005. С. 340.

[3] Кишко-Єрлі О. Б. Інститут правового регулювання використання відновлюваних джерел енергії природоресурстного права України. *Часопис Київського університету права.* 2010. №2. С. 251–254.

Важливою є позиція А. П. Гетьмана і В. А. Зуєва, які наголошують на тому, що зміни світоглядних підходів вимагають деякої ревізії традиційних галузей наукових досліджень, зокрема природоресурсного права. Віднесення енергетичного права до блоку природоресурсних галузей з наукової спеціальності 12.00.06 хоч і залишається дискусійним, але демонструє тенденцію розширення предмета наукового пізнання природоресурсного права, яке має не лише регулювати раціональне використання тих чи інших природних об'єктів, а й стимулювати їх збереження, відновлення, заміщення та ін.[1]

Разом з інформаційними й нанотехнологіями альтернативна енергетика нині у всьому світі є одним із базових напрямів розвитку технологій, стає важливою складовою нового постіндустріального технологічного укладу (що цілком зрозуміло і виправдано). Незважаючи на це, такий правовий і законодавчий інститут, як використання альтернативних джерел енергії, вважається новим і недостатньо вивченим для екологічного права. Більш того, він має міжгалузевий (комплексний) характер. Спираючись на вказане, мусимо зауважити, що, характеризуючи його, доречно вести мову саме про інститут екологічного, а не природоресурсного права з метою внормування цього питання та охорони нематеріалізованих енергетичних природних ресурсів (енергії сонця, вітру тощо), а також у зв'язку з необхідністю винаходити нові засоби правового впливу для раціональності і ефективності[2].

Використання альтернативних і відновлюваних джерел енергії приводить до покращання екологічного стану нашої планети, оскільки знижується необхідність у видобутку, переробці, збагаченні природних копалин, їх транспортуванні та кінцевій утилізації. Відновлювана енергетика сприяє імплементації одного з основних принципів сталого розвитку – формування екологічно чистого й здорового майбутнього для наступних поколінь[3].

---

[1] Гетьман А. П., Зуев В. А. Проблемы самоидентичности и эволюции природоресурсных отношений в системе эколого-правового механизма. *Управление устойчивым развитием в условиях переходной экономики* : монография. 2-е изд., перераб. и доп. / ред. М. Шмидт, Б. Хансманн, Д. А. Палехов и др. ; Нац. горный ун-т (Украина) ; Бранденбур. техн. ун-т Коттбус – Зенфтенберг (Германия). Днепропетровск ; Коттбус : Акцент, 2016. С. 99.

[2] Гетьман А. П., Анісімова Г. В. Правові засади використання та охорони природно-ресурсного потенціалу України в аспекті державної інноваційної й екологічної політики. С. 284.

[3] Бешта А. С. Возможности децентрализации энергосбережения на основе использования возобновляемых источников энергии. *Управление устойчивым развитием в условиях переходной экономики.* 2-е изд., перераб. и доп. / ред. М. Шмидт, Б. Хансманн, Д. А. Палехов и др. С. 160.

Однак до альтернативних джерел енергії, окрім відновлюваних, належать і вторинні енергоресурси, які не вважаються природними ресурсами. Відновлювані джерела енергії належать до категорії природних енергетичних ресурсів і є одним із видів природних ресурсів, тоді як вторинні енергетичні ресурси хоча й залишаються енергетичними ресурсами, проте вже не належать до природних ресурсів. Відновлювані джерела енергії як різновиди природних ресурсів є об'єктами екологічного права, а суспільні відносин, що виникають у сфері використання відновлюваних енергоджерел, як частина природоресурсових відносин входять до складу предмета екологічного права. З іншого боку, говорячи про еколого-правову природу суспільних відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії, важливо звернути увагу на той факт, що хоча альтернативні джерела енергії досить довгий час вважалися цілком екологічно безпечною альтернативою викопному паливу, проте здійснені недавнім часом дослідження показали, що все-таки альтернативна енергетика може спричиняти і негативні наслідки для навколишнього природного середовища та життя і здоров'я людей[1]. Той факт, що відновлювані джерела енергії, які входять до складу альтернативних джерел, за своєю суттю є природними ресурсами, а діяльність у сфері альтернативної енергетики є екологічно ризиковою, свідчить про наявність суттєвого екологічного складника у складі суспільних відносин, що пов'язані з використанням альтернативних джерел енергії, і, як наслідок, ці відносини потребують еколого-правового регулювання. З огляду на зазначене можна стверджувати, що альтернативні джерела енергії належать, з одного боку, до об'єктів природоресурсного права, оскільки відновлювані джерела енергії є природними ресурсами, а з іншого – є частиною права екологічної безпеки, зокрема, щодо регулювання екологічно ризикової діяльності в галузі альтернативної енергетики. Оскільки природоресурсне право й право екологічної безпеки є складниками екологічного права, видається цілком обґрунтованим підхід, за якого альтернативні джерела енергії можна вважати об'єктами екологічного права України[2].

Використання відновлюваних джерел енергії є об'єктивною необхідністю для України. По-перше, це дозволить зменшити концентрацію парникових газів в атмосфері, що сприятиме стабілізації кліматичної

[1] Бодак О. Місце альтернативних джерел енергії в системі об'єктів екологічного права України. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. №7. С. 57–61.

[2] Там само.

системи й забезпечить сталий, безпечний і м'який перехід до екологічно чистої економіки; по-друге, ефективне використання технології відновлюваної енергії веде до економічного зростання і, по-третє, дає змогу забезпечити децентралізований доступ до енергії; по-четверте, зменшить ризик настання негативних наслідків для здоров'я, до яких може призвести використання викопних видів палива і традиційної біомаси тощо[1].

Наразі сформувалася нагальна потреба в розробці власного варіанта Green Deal – Україна, ядром якого має бути план і завдання енергетичного переходу. Розроблення цього плану має здійснюватися з урахуванням найбільш важливих фактичних і правових передумов, характерних для нашої держави, а саме: соціально-економічного значення вугільної галузі; порівняної дешевизни та значної питомої ваги атомної енергії; труднощів переходу до децентралізованого ринку електроенергії; спадних тенденцій розвитку альтернативної енергетики, спровокованих турбулентністю регуляторного середовища; нерівномірного забезпечення регіонів енергетичними ресурсами; розвиненого сільського господарства як платформи для розвитку біоенергетики; зародкового стану енергетичного кооперативного руху[2].

Для зменшення використання енергоресурсів повинна бути розроблена спільна стратегія підвищення ефективності використання енергії для всіх країн шляхом впровадження та державної підтримки енергоощадної техніки та технологій, масштабного застосування нових і відновлюваних джерел енергії[3]. Отже, екологічною складовою потреби переходу на альтернативну енергетику є рівень негативного впливу на навколишнє природне середовище, зменшення необхідного використання традиційних видів палива, збереження невідновлюваних природних ресурсів, розвиток національної економіки тощо.

---

[1] Гетьман А. П., Анісімова Г. В. Проблеми законодавчого забезпечення державної інноваційної й екологічної політики у сфері використання природно-ресурсного потенціалу України в енергетичній галузі.

[2] Харитонова Т. Є., Григор'єва Х. А. Енергетичний складник українського Green Deal: аналіз правових передумов. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. №2. С. 149–154. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/35.

[3] Шот А. Світові тенденції та перспективи розвитку нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2011. Вип. 6. С. 220–226.